

УДК 811.161.2'373.46

Л. Є. Гапонова

Національна металургійна академія України (м. Дніпропетровськ)

ІНШОМОВНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ КРИМІНАЛІСТИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Розглянуто іншомовні запозичення з латинської, грецької, французької, англійської та німецької мов в українській криміналістичній термінології, зокрема змішані мовні конструкції, утворені шляхом поєднання двох основ типу (лат. + гр.). На прикладі криміналістичної термінології висвітлено специфіку препозитивних та постпозитивних компонентів. Серед перших виділено синонімічні, антонімічні, омонімічні та полісемічні парадигматичні відношення, а в системі других – словотвірні форманти складних термінів у сфері української криміналістичної науки.

Ключові слова: іншомовні запозичення, криміналістична термінологія, морфоелементи, словотвірні форманти, термінотворення.

Рассмотрены иноязычные заимствования из латинского, греческого, французского, английского и немецкого языков в украинской криминалистической терминологии, в частности смешанные языковые конструкции, образованные путем сочетания двух основ типа (лат. + гр.). На примере криминалистической терминологии освещена специфика препозитивных и постпозитивных компонентов. Среди первых выделены синонимические, антонимические, омонимические и полисемантические отношения парадигм, а в системе вторых – словообразовательные форманты сложных терминов в сфере украинской криминалистической науки.

Ключевые слова: иноязычные заимствования, криминалистическая терминология, морфоэлементы, словообразовательные форманты, терминообразование.

Foreign borrowings of criminal terminology from the Latin, Greek, French, English and German languages are considered in this paper. Mixed constructions, made by joining two stems (Latin+Greek). The peculiarities of preposition and postposition components are shown, based on criminal terminology. Among the former we may distinguish synonymous, antonymous, homonymous and polysemantic paradigmatic relations, among the latter - word-formation formants of complicated terms used in the field of Ukrainian criminalistics.

Key words: foreign borrowings, criminal terminology, morphemic elements, word-formation formants, term formation.

Іншомовні запозичення в українській мові вивчаються вже тривалий час. Актуальність цих досліджень зумовлена тим, що наша мова повсякчас поповнювалась і буде поповнюватися шляхом запозичень з інших мов. Серед галузей найактивнішого поповнення мови іншомовними лексемами досить чітко виокремлюється термінологія, особливо, якщо вона є відносно молодою, тобто знаходиться у періоді становлення. Однією з таких терміносистем є мова сучасної науки криміналістики.

Аналіз іншомовних морфоелементів у словниковому складі мови здійснювали В. Акуленко [1], В. Григор'єв [4], Т. Канделакі [6], Н. Клименко [8], І. Кочан [9], Г. Онуфрієнко [12] та ін. Запозичення іншомовних лексем у терміносистемах досліджували М. Васильєва [2], Я. Голдованський [3], А. Дьяков і З. Куделько [5], Т. Кияк [7] та ін.

Тезаурус сучасної криміналістичної науки містить чимало запозичень з різних мов. Найвиразніше проявляється вплив неслов'янських, насамперед класичних мов, здебільшого *латинської* (або пізньолатинської): *алібі, версія, пенітенціарний, странгуляція, стигми, сугестія, фрагмент, фальсифікація, фрустація, рецидив, інкримінування, рексит, конфабуляція, криміналістика, легенда, модель, папілярний, парабелум, перлюстрація, персеверація, провокація, реактив, реквізиція, рела-*

ксація, ремінісценція, референтний, рефлексія, сензитивність, симуляція, детектор, експеримент, експерт, індуктор тощо і **грецької**: аграфія, антропометрія, фобія, асфіксія, гіпотеза, балістика, фізіогноміка і т. д. Слід також зазначити про наявність змішаних конструкцій з двох зазначених мов, що активно функціонують у термінології криміналістики за схемою поєднання основ – лат. + гр. Наприклад: *відео+грама, габіто+скопія, дикто+фон, професіо+графія, пальмо+скопія* та под. Простежуємо в криміналістичній термінології вплив романо-германських мов, зокрема **французької** мови: *ерготоксин, параф, тир, транс, верифікація, капсуль, кастет, фіксувати, рикошет, авантюризм, дезорієнтація, татування* тощо; **англійської** мови: *снайпер, револьвер, кілер, трал, ледісміт, морнінгстар* і т. д.; **німецької** мови: *гільза, дунст, шабер, патрон, маузер, фальсифікат, фолькспістоле, фальш, демпфер, зарин, штуцер* та ін. У криміналістичній термінології серед романо-германських запозичень також наявні змішані конструкції, утворені шляхом поєднання двох основ, наприклад: *трасологія* (фр. + гр.), *снайперскоп* (англ. + гр.) та под., у яких, як правило, другою частиною виступає складова грецького походження. Наприклад: «*Експертиза слідів рук (дактилоскопічна експертиза) – вид трасологічної експертизи; основне завдання – ідентифікація особи за слідами рук, залишеними на місці події*» [16, с. 141].

Мова сучасної криміналістики активно використовує не тільки іншомовні лексики, а й іншомовні морфоеlementи, які є складовими термінів. У криміналістичній термінології використовуються префікси іншомовного походження із значенням протилежності або заперечення: *анти-*: *антипатія, антиципація* (лат.); *де-* (*дез-*): *деградація, деморалізація* (фр.), *дезінформація* (лат.), *дезорієнтація* (фр.); *контр-*: *контркриміналістика*. В утворенні термінів із значенням заперечності або протилежності також беруть участь і власне українські префікси, приєднуючись як до іншомовних, так і до власне українських основ: *без-*: *безапеляційний, бездіяльність* (злочинна), *бездоказовий* (*бездовідний*), *беззаконний, безкарний*.

Розглянемо випадки, коли іншомовні компоненти стоять у препозиції. Наприклад: *стерео-* (від гр. 1) просторовий, об'ємний) у складних словах вказує на зв'язок даних термінів з простором, об'ємністю): *стереоскоп* (гр.); *стерео-* (від гр. 2) твердий) *стереотип*); *авто-* (від гр. *autos* – сам): *автограф, автодог, автоекс; авто-* (від гр. *automatos* – саморушній): *автомат, автоматизм, авторучка, автопідроблення* (підпису); *аеро-* (від гр. – повітря): *аерофоторозвідка; відео-* (від лат. – бачу): *відеодокумент, відеозапис* (судовий), *відеотехніка, відеограма; пара-* (від гр. – біля, при, коло), від якого творяться слова, що позначають зовсім різні поняття: *парамнезія* (гр.), *парафазія* (або *парафразія*) (гр.), *параграма* (гр.), *паралогізм* (гр.); *піро-* (від гр. – вогонь) *піроколодій, піроксил* (або *піроксилін*), *піроманія* (гр.), *пірокатехін* (гр.), *піротехніка; фіто-* (від гр. – рослина): *фітоконтроль, фітотаблиця; фоно-* (від гр. – звук): *фонограма, фонографія, фонометрія, фоноскопія; фото-* (від гр. – світло): *фотограмметрія, фотографія* (судово-оперативна, судово-дослідна тощо), *фотолюмінісценція, фоторобот, фотоснайпер, фотоспостереження, фототаблиці, фототека*. У поданих вище прикладах простежується також і спосіб утворення термінів шляхом складання двох і більше основ.

Серед препозитивних міжнародних компонентів, що мають кореневий статус, спостерігаємо різні парадигматичні відношення:

– **синонімічні**: *бі-*(гр.) – (дво-) і *ді-* (гр.) /*ду-* (лат.) – (двічі) [18, с. 43]; *дека-* (гр.) – (десять) і *дец-* (лат.) – (десять); *ксил(о)-* (гр.) – (дерево) і *дендр-* (гр.) – (дерево); *невр-* (жилка, нерв) і *нейр-* (жилка, нерв);

– **антонімічні**: *гетеро-* (розрізненість) – *гомо-* (спорідненість); *кріо-* (холод, мороз) – *піро-* (вогонь); *міні-* (мінімальний) – *максі-* (максимальний); *мікро-* (дуже малий) – *макро-* (великий, довгий);

– **омонімічні**: *радіо-* має відношення до радіо, пов'язаний з радіо; *радіо-* відношення до радіоактивності;

– **паронімічні**: *арх(e)-* (початок, походження), *архі-* (зверхність, старшинство), *архео-* (стародавній); *бі-* (двічі), *біо-* (життя); *гомо-* (рівність, однорідність), *гомео-* (однаковий); *ді-* (двічі), *діа-* (наскрізний); *оро-* (гора), *орто-* (прямий, правильний). Наприклад: «Особливо вдалий ефект дає використання позитивних матеріалів для виготовлення кольорових діапозитивів, які можна демонструвати в суді, на попередньому слідстві» [10, с. 322];

– **полісемічні**: *стерео-*: 1) просторовий, об'ємний; 2) твердий; *авто-*: 1) власний; 2) автоматичний; 3) що стосується автомобіля; *контра-*: 1) проти; 2) у музиці – октавою нижче; *окси-*: 1) присутність кисню в сполуках чи сумішах; 2) відношення до кислого середовища; *суб-*: 1) розміщення під чимось або біля чогось; 2) підпорядкований; 3) неосновний, неголовний; *теле-*: 1) здійснюваний на відстані; 2) той, що діє на далеку відстань.

Певний інтерес становлять кінцеві словотвірні форманти складних термінів іншомовного походження в криміналістичній термінології. Так, словотвірний формант *-скоп* у складі композитів позначає прилади, інструментальні засоби чи їх частини: *снайперскоп* (англ.+гр.), *стереоскоп* (гр.); *-скоп(ія)* (від гр. – спостерігаю, розглядаю) – назви методів криміналістичних досліджень: *габітоскопія* (лат.+гр.), *гомеоскопія* (гр.), *механоскопія* (гр.), *спектроскопія* (гр.), *дактилоскопія* (гр.), *антропоскопія* (гр.), *пороскопія* (гр.), *пальмоскопія* (лат.+гр.), *еджескопія*, *фоноскопія*, *дефектоскопія(ія)* [14, с. 348] (серія термінів з формантами *-скоп* і *-скопія* є досить продуктивною в сучасній криміналістичній науці); *-грам(a)* (від гр. – риска, літера, написання) надає утвореним словам значення різного роду інформації: *відеограма* (лат.+гр.), *ідеограма* (гр.) *фонограма*. Із формантом *-граф* (від гр. – записування, відображення) творяться слова, що позначають назви приладів: *спектрограф*, *варіограф*; зі словотвірним формантом *-графія* творяться слова, що позначають різні види запису для дослідження інформації: *гаммаграфія*, *фотографія*, *стенографія*, *ідеографія* (гр.), *криптографія* (гр.), *топографія* (гр.); з формантами *-манія* (від гр. – безумство, пристрасть) і *-фобія* (від гр. – страх) творяться слова, що позначають нав'язливий стан людини, під дією якого було скоєно злочин: *графоманія* (гр.), *клептоманія* (гр.), *наркоманія* (гр.), *німфоманія* (гр.), *піроманія* (гр.); *антропофобія* [15, с. 161], *агорафобія* [15, с. 161] (антонім: *клаустрофобія* [15, с. 161]), *гінекофобія* [15, с. 161], *клептофобія* [15, с. 161], *зоофобія* [15, с. 161], *астрофобія* [15, с. 161], *балістофобія* [14, с. 147]. Наприклад: «Фобії трапляються під час неврозів, психозів та органічних захворювань головного мозку» [17, с. 245].

За допомогою форманта *-лог* (від гр. – слово; поняття, вчення; думка; визначення; відношення) утворюються слова, що позначають особу, яка вивчає науку, зазначену на початку складного слова: *кінолог*, *мікробіолог*; з формантом *-логія* (від гр. – слово; поняття, вчення) термінолексеми позначають наукові галузі: *графологія* (гр.), *одорологія* (гр.), *трасологія* (фр. + гр.), *габітологія* (лат. + гр.), *пенологія*, *патологія*, *френологія* (гр.) та под. Серед постпозитивних компонентів зафіксовані паронімічні відношення і варіантність, напр.: *біо+граф(ія)* і *геліо+граф*, *біо+лог(ія)* і *графо+лог(ія)* та под. Такі лексеми не мають однослівних відповідників в українській мові, тому що переклад складних слів неможливо здійснити у межах однокореневого простого слова. Як правило, терміни, що є складними словами іншомовного походження, замінюються зворотами, оскільки до них неможливо дібрати короткі відповідники. Наприклад, не піддаються однослівному перекладу назви таких термінів судової балістики (одного з розділів науки криміналістики), як *снайперскоп* та под., загальнонаукові терміни (*мікросистема*, *макрофлора*), а також

деякі загальноновживані слова іншомовного походження, що активно використовуються в криміналістичній науці: *фотоплівка, мікроскоп* та под.

Процес термінотворення завжди супроводжується двома тенденціями: до нормативного збереження національної самобутності мови та до термінологічних запозичень. Обидві тенденції спрямовані на відповідну номінацію спеціального поняття за ознаками і поряд з номінативною функцією, виконують також сигніфікативну, інформаційну, прагматичну та евристичну функції, проте «що стосується юридичних термінів, які функціонують у законодавчих та інших нормативних і патентних документах, то вони виконують ще й додаткову специфічну функцію – правову» [12, с. 98]. З огляду на те, що криміналістика також є складовою юридичної науки, її термінологічна лексика відповідно виконує правову функцію.

На основі іншомовних запозичень у термінологічному просторі мови криміналістики формуються гнізда похідних слів (*криміналіст – криміналістика, криміналістичний; афера – аферист, аферистка; шантаж – шантажувати, шантажист, шантажистський, шантажний; детектив – детективний; банда – бандит, бандитизм* та под.), а також терміни-словосполучення: *анексія – повзуча анексія; версія – необґрунтована версія, обґрунтована версія, робоча версія, розшукова версія, слідча версія*.

Дослідження іншомовних запозичень сучасної криміналістики дає змогу виявити «зовнішні ресурси мови для спеціальних цілей, що складають достатньо вагому, відкриту і незамкнену множину, за різними параметрами: *джерелом* (мова-джерело; мова-посередник; мертві / живі мови; близько контактуючі / дистантно-контактуючі мови); *причинами* (екстралінгвістичні та інтралінгвістичні); *хронологією* (час фіксації у мові-реципієнті, періоди запозичення); *мовним статусом* (первинні / вторинні елементи, здатність самостійно переміщуватися з мови у мову); *інтернаціональним статусом* (інтернаціоналізм / неінтернаціоналізм); *видом запозичення* (пряме, матеріальне / калькування, змішане)» [12, с. 99–100].

Продуктивність словотвірних засобів для термінології завжди є явищем вторинним. Вона відбиває позалінгвістичну актуальність, тобто потребу для найменування нових понять. Чимало криміналістичних термінів утворено за допомогою іншомовних (переважно грецьких і латинських) морфоелементів, які набули статусу міжнародних: *префіксів анти-, де-, контр-*, що концентруються в розрядах іменних основ. Наприклад: *антигромадський, дискваліфікований, дискредитування, децентралізований, контркриміналістика* тощо. *Префіксоїдів квазі-, макро-, мікро-, фото-*, які ще не повністю втратили власне лексичне значення і займають проміжне місце між коренем та префіксом: з одного боку, не є завершеним процес їх морфологізації; з іншого – регулярність їх використання є високою (наприклад, *квазідоговор, макрофотозйомка, мікрофотозйомка*). Зазначені приклади додатково ілюструють, що термінолексеми криміналістичної науки можуть складатися не тільки з елементів іншомовного походження, а й поєднувати іншомовний морфоелемент з власне українським. Як ощадливий спосіб передачі змісту складних понять, вони «мають ознаки загальновідомості (загальнозрозумілості), частотності, соціальної значимості та психолінгвістичну ознаку короткості (оптимальної довжини)» [11, с. 12]. Іншомовні суфікси, які поширилися у складі європізмів, набули в багатьох мовах «статусу суфіксів, які не тільки вичленовуються», але й стають словотвірними [1, с. 31]. До їх складу увійшли суфікси на зразок: «*-аж* (франц. *-age* < пізньолат. *aticum*); *-ант* (лат. *-antis*); *-ат* (лат. *-atus*); *-(а)цій /-а* (лат. *-atio*); *-ист /-іст* (лат. *-ista*) тощо. Наприклад: *арештант, провокація, контрабандист*» [12, с. 101].

У криміналістиці при творенні термінів за кількісним підрахунком переважають блоки грецького походження. Латинське походження мають компоненти

аудіо-, бібліо-, бі-, відео-, імуно-, карб-, квазі-, кон-, контра-, лакто-, мото-, муль-ти-, радіо-, спектро- (спектроскопія), уні-, -фікація (верифікація). Наприклад: «Способом фіксації місця події є фотозйомка і відеозапис» [16, с. 39]. «Фотографічні методи криміналістичної техніки ділять на *фіксуючі, вимірювальні, контрастуючі, сигналітичні, кольоророзрізняльні, стереоскопічні, голографічні, електрографічні, термографічні, радіографічні, кінематографічні*» [10, с. 349].

Основні напрями термінологічної роботи в Україні «передбачають узгодженість національної і міжнародної термінології, вироблення методологічних засад уніфікації терміносистем та їх збагачення за рахунок власних мовних одиниць і необхідних на даний час лексичних запозичень (теоретичний аспект), участь українських термінологів у роботі міжнародних організацій з питань стандартизації (прагматичний аспект), укладання різного роду термінологічних словників у співпраці фахівців і філологів (прикладний аспект)» [13, с. 15].

Запозичення термінів, як і будь-яких інших слів, з однієї мови в іншу відбувається безпосереднім і опосередкованим шляхом. Опосередковане запозичення здійснюється з мови-джерела через мову-посередник. Як справедливо зазначає дослідник Г. Онуфрієнко, «... деякі давні запозичення настільки пристосувалися до системи мови-реципієнта і засвоїлися, що іншомовне походження їх майже не відчувається носіями цієї мови та виявляється лише за допомогою етимологічного аналізу» [12, с. 99].

Вивчення іншомовних запозичень у термінології відбиває об'єктивний чинник її еволюції. Такі дослідження доцільні за умови відповідності життєвим потребам і таким засвоєнням, при яких не порушується національна специфіка терміносистем. Співвідношення між національними та інтернаціональними елементами у термінологічних системах встановлюється в доцільних пропорціях тільки за умови, якщо розв'язане питання національного, тобто спостерігається орієнтація на загальнонародну основу в лексиці, в побудові стандартних висловів, у синтаксичній структурі, у відмові від штучного словотворення, немотивованого калькування, передусім подвійного. «Термінологія кожного народу, – писав В. Сімович, – йшла й іде іншими шляхами, вона зв'язана з культурними впливами чужих мов <...> та зі структуральними законами кожної мови» [13, с. 15].

Досліджувані термінолексеми набули статусу інтернаціональних, що свідчить про інтернаціоналізацію досліджуваної лексики, а також історичні витоки криміналістики як науки та багатоджерельність походження цієї терміносистеми. Разом з тим терміни, наслідуючи тенденцію до міжнародного стандарту, зберігають національні особливості термінологічного фонду.

Поширення слів з іншомовними препозитивними та постпозитивними блоками в сучасній криміналістичній термінології пояснюється як мовною традицією, так і прагненням конденсації – передавати одним словом досить складне наукове поняття, а також прагнення відповідати вимогам європейської мовної спільності.

Бібліографічні посилання

1. **Акуленко В. В.** Вопросы интернационализации словарного состава / В. В. Акуленко. – Х. : Изд-во Харьк. ун-та, 1972. – 214 с.
2. **Васильева М. В.** К семантическому и функциональному описанию греко-латинских терминологических элементов в лингвистической терминологии / М. В. Васильева // Вопросы языкознания. – 1983. – № 3. – С. 71–79.
3. **Голдованський Я. А.** Українські неокласичні етимологічні джерела (терміни, складені з грецьких та латинських морфем) / Я. А. Голдованський // Іноземна філологія. Вип. 107. – Львів, 1994. – С. 129–133.

4. **Григорьев В.П.** О взаимодействии словосложения и аффиксации / В. П. Григорьев // Вопросы языкознания. – 1961. – № 5. – С. 71–77.
5. **Дьяков А. С.** Основи термінотворення: Семантичні та соціолінгвістичні аспекти / А. С. Дьяков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К. : КМ Akademia, 2000. – 218 с.
6. **Канделаки Т. Л.** Об одном типе словаря международных терминологических элементов / Т. Л. Канделаки // Филологические науки. – 1967. – № 2. – С. 37–49.
7. **Кияк Т. Р.** До питання про «своє» та «чуже» в українській термінології / Т. Р. Кияк // Мовознавство. – 1994. – № 1. – С. 22–25.
8. **Клименко Н. Ф.** Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Н. Ф. Клименко. – К. : Наук. думка, 1984. – 252 с.
9. **Кочан І. М.** Слова з міжнародними терміноелементами в сучасній українській літературній мові / І. М. Кочан // Мовознавство. – 1998. – № 6. – С. 62–66.
10. **Криміналістика: Підручник для слухачів, ад'юнктів, викладачів вузів системи МВС України** / П. Д. Біленчук, О. П. Дубовий, М. В. Салтєвський, П. Ю. Тимошенко / за ред. акад. П. Д. Біленчука. – К. : Атіка, 1998. – 416 с.
11. **Лейчик В. М.** О некоторых современных способах словообразования / В.М. Лейчик. – Владивосток : ДВНЦ АН СССР, 1984. – С. 3–15.
12. **Онуфрієнко Г. С.** Запозичення неслов'янського походження в юридичному термінологічному просторі української мови / Г. С. Онуфрієнко // Ономастика і апелятиви : зб. наук. праць. Вип. 9. – Д. : ДДУ, 2000. – С. 96–104.
13. **Панько Т. І.** Концептосфера термінологічної розбудови української мови / Т. І. Панько // Мовознавство. – 1994. – № 1. – С. 14–21.
14. **Словник іншомовних слів** : 23 000 слів та термінологічних словосполучень / кол. авт. Л. О. Пустовіт, О. І. Скопненко, Г. М. Сюта, Т. В. Цимбалюк. – К. : Довіра; УНВЦ «Рідна мова», 2000. – 1018 с.
15. **Словник термінів з правової конфліктології** : наук.-довід. вид. / за заг. ред. М. І. Панова, Ю. П. Битяка, Л. М. Герасіної. – Х. : Одиссей, 2006. – 208 с.
16. **Шепітько В. Ю.** Довідник слідчого / В. Ю. Шепітько. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 208 с.
17. **Шепітько В. Ю.** Криміналістика : словник термінів / В. Ю. Шепітько. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. – 264 с.
18. **Юшманов Н. В.** Элементы международной терминологии : словарь-справочник / Н. В. Юшманов. – М. : Наука, 1968. – 72 с.

Надійшла до редколегії 19.04.10

УДК 811.161.1'373.611

Р. И. Гафарова

Крымский инженерно-педагогический университет (г. Симферополь)

СУФФИКСАЛЬНЫЕ УНИВЕРБЫ, ОБРАЗОВАННЫЕ НА БАЗЕ СЛОВСОЧЕТАНИЙ С ПРЕДИКАТНЫМИ АКТАНТАМИ

Описано універби, мотивовані словосполученнями з предикатними актантами. Встановлено, що конструкції з предикатними актантами мають один семантичний актант вершинного дієслова (або будь-якого іншого вершинного слова) з предикатним значенням. Суфіксальні універби можуть мати основу власної назви, яка відсилає до цілої ситуації, що виявляється при розгортанні похідних. Мотивуюче словосполучення при цьому містить у своїй структурі предикатні актанти.

Ключові слова: суфіксальні універби, предикатні актанти, семантичні моделі, мотивуюче словосполучення.